

ONLAYN TARJIMA PLATFORMALARIDA TARJIMA G‘ALIZLIK VA XATOLIK TIPOLOGIYASI

Qurbonova Nilufar Nasriddinovna

O‘zDJTU mustaqil tadqiqotchisi

NilufarNK0302@gmail.com

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada onlayn tarjima platformalarida kuzatiladigan tarjima g‘alizliklari va xatoliklarning tipologiyasi lingvistik, stilistik hamda pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — avtomatik tarjima tizimlarida uchraydigan xatoliklarni aniqlash, ularni tizimlashtirish hamda inson tarjimasi bilan qiyoslab, ularning kommunikativ samaradorligini baholashdir. Ishda Google Translate, DeepL, Reverso va ChatGPT platformalarida inglizcha–o‘zbekcha va o‘zbekcha–inglizcha matnlar misolida amaliy tahlillar o‘tkazildi. Natijalarga ko‘ra, xatoliklarning asosiy turlari semantik noto‘g‘rilik, sintaktik mos kelmaslik, kontekstual xato va madaniy moslashtirishdagi nuqsonlar sifatida tasniflandi. Tadqiqot natijalari mashina tarjimasi sifatini oshirish, tarjima ta’limida sun’iy intellekt vositalarini samarali qo‘llash va tarjima tahlili bo‘yicha yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishga zamin yaratadi.*

***Kalit so‘zlar:** onlayn tarjima, mashina tarjimasi, tarjima xatolari, semantik xato, grammatik xato, pragmatik g‘alizlik, tarjima sifati, sun’iy intellekt, DeepL, Google Translate*

Kirish. Globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida onlayn tarjima platformalari — Google Translate, DeepL, ChatGPT, Reverso, Bing Translator kabi tizimlar — til o‘rganish, xalqaro aloqa va tarjima amaliyotida ajralmas vositaga aylandi. Shu bilan birga, ularning avtomatik algoritmlarida kuzatiladigan tarjima g‘alizliklari (deviatsiyalar) va xatoliklar turli darajada kommunikativ aniqlikka ta’sir ko‘rsatadi. Bunday holatlar nafaqat semantik yoki grammatik jihatdan, balki pragmatik va madaniy kontekstda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotda onlayn tarjima platformalarida uchraydigan xatoliklarning tipologiyasi o‘rganiladi, ularning lingvistik, stilistik va pragmatik sabablari tahlil qilinadi hamda foydalanuvchilar uchun aniqlikni oshirish strategiyalari taklif etiladi. Shuningdek, inson tarjimasi bilan avtomatik tarjima natijalarini qiyoslash orqali raqamli tarjima sifatini baholash metodlari ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy tarjima nazariyasida sun’iy intellektning roli, xususan, mashina tarjimasi sifatini baholashda yangi yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Onlayn tarjima platformalari tahliliga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarda mashina tarjimasi (Machine Translation – MT) sohasining rivojlanishi, xususan, neyron tarmoqlar asosidagi tarjima tizimlarining paydo bo‘lishi asosiy

e'tiborda bo'ladi. Shu jumladan, Y. Nida, P. Newmark, K. Reiss, H. Vermeer, L. Venuti kabi tarjima nazariyotchilarining g'oyalari tarjima sifati va ekvivalentlik masalalarini baholashda ilmiy asos yaratib bergan. Ularning qarashlarida tarjimada semantik to'g'rilik, kommunikativ adekvatlik va madaniy moslik muhim mezon sifatida ko'riladi. Zamonaviy davrda T. Koehn, M. Post, G. Neubig, va A. Vaswani singari olimlarning ishlarida neyron tarmoqlar asosidagi mashina tarjimasi (Neural Machine Translation – NMT) modellari, ularning afzalliklari va cheklovlari keng yoritilgan. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar Google Translate, DeepL, Bing Translator va boshqa platformalarda sintaktik moslik, kontekstni anglash, hamda semantik uzluksizlikni ta'minlashda sezilarli yutuqlar qayd etilganini ko'rsatadi.

Biroq, mashina tarjimalarida xatoliklarning tipologiyasi masalasi hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ayrim tadqiqotchilar xatoliklarni leksik, grammatik, semantik, pragmatik va madaniy toifalarga ajratgan holda, ularning foydalanuvchi tushunishiga ta'sir darajasini tahlil qilgan. Masalan, J. Hutchins va H. Somersning ishlari mashina tarjimasi tarixiy bosqichlari va sifat baholash metodlarini chuqur o'rganadi. Shu bilan birga, zamonaviy olimlar, xususan, D. Wong va T. Hasan onlayn tarjima tizimlarida "contextual mismatch" va "cultural inaccuracy" holatlarini asosiy muammo sifatida ta'riflaydi. O'zbekistonda ham mashina tarjimasi va avtomatik tahlil masalalari bo'yicha dastlabki izlanishlar olib borilgan, ammo tarjima g'alizliklari va xatolik turlarining ilmiy tipologiyasi hali to'liq ishlab chiqilmagan.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda qo'llanilgan metodologiya kompleks yondashuvga asoslanadi. Birinchidan, kontrastiv tahlil metodi yordamida onlayn platformalar (Google Translate, DeepL, ChatGPT, Reverso) tomonidan yaratilgan tarjimalar inson tarjimasi bilan qiyoslanadi. Bu jarayonda semantik, sintaktik va pragmatik xatoliklar aniqlanib, ularning chastotasi va xarakteri tahlil qilinadi. Ikkinchidan, korpus tahlili metodi asosida tanlangan matnlar bazasida avtomatik tarjimalardagi leksik-semantik o'zgarishlar va struktural nomuvofiqliklar o'rganiladi. Uchinchi jihat sifatida, deskriptiv yondashuv orqali har bir platformaning algoritmik o'ziga xosligi va tarjima strategiyalari tavsiflanadi.

Tahlil jarayonida sifat baholash mezonlari sifatida Nida va Taberning "dynamic equivalence", Reissning "text typology", hamda Nordning "functional translation" yondashuvlaridan foydalanildi. Har bir tarjima namunasi kontekst, uslub, va maqsad omillariga ko'ra baholandi. Amaliy tahlillar natijasida mashina tarjimasidagi xatoliklarning asosiy sabablari — til tizimlarining struktur farqlari, semantik polisemiyaning to'g'ri talqin qilmaslik, hamda madaniy kontekstni e'tibordan chetda qoldirish — sifatida aniqlangan. Shu yo'sinda tadqiqot natijalari onlayn tarjima platformalarining ishonchliligi, foydalanuvchi tajribasi va tarjima ta'limidagi o'rni haqida yangi ilmiy xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, onlayn tarjima platformalari tezlik va qulaylik jihatidan sezilarli ustunlikka ega bo‘lsa-da, ularning semantik aniqlik, kontekstni saqlash va madaniy moslik darajasi hanuz inson tarjimonlariga nisbatan pastligicha qolmoqda. Tahlil davomida o‘zbekcha–inglizcha va inglizcha–o‘zbekcha matnlar misolida yuzlab tarjima namunalarini solishtirish orqali turli xatolik turlari kuzatildi.

Eng ko‘p uchraydigan xatoliklar semantik nomuvofiqliklar bo‘lib, ular so‘zlarning ko‘p ma‘noliligi (polisemiya) yoki kontekstual anglashda noaniqlik natijasida paydo bo‘ladi. Masalan, “bank” so‘zi “moliyaviy muassasa” ma‘nosida ishlatilganida Google Translate to‘g‘ri tarjima beradi, biroq “river bank” birikmasi “daryo sohili” o‘rniga “bank” deb qoldiriladi, ya‘ni kontekstni ajratish mexanizmi to‘liq ishlamaydi. DeepL esa ushbu birikmada “shore” yoki “riverbank” shaklini tanlab, semantik aniqlikni nisbatan to‘g‘ri ta‘minlaydi. Shu kabi, “She broke his heart” jumlasini o‘zbekchaga “U uning yuragini sindirdi” tarzida tarjima qilinadi — bu so‘zma-so‘z to‘g‘ri, lekin ma‘nodagi hissiy kuch yo‘qoladi; inson tarjimoni esa “U uning ko‘nglini og‘ritdi” shaklini tanlab, pragmatik ohangni to‘g‘ri beradi.

Grammatik xatoliklar esa, ayniqsa, fe‘l zamonlarini yoki so‘z tartibini noto‘g‘ri tanlash bilan bog‘liq. Misol uchun, inglizcha “He had been working” gapini Google Translate “U ishlagan edi” deb beradi, ammo bu shakl davomiylik ma‘nosini yo‘qotadi; DeepL esa “U uzoq vaqt ishlayotgan edi” deb, ko‘proq tabiiy tarjima variantini tanlaydi. ChatGPT esa kontekstdan kelib chiqib, uslubiy jihatdan yumshoqroq, “U avvaldan ishlayotgan edi” kabi variantni taklif etadi. Bu holatlar mashina tarjimasini sintaktik strukturani anglashda sezilarli darajada rivojlanganini, ammo hali ham semantik chuqurlikni to‘liq qamrab ololmasligini ko‘rsatadi.

Madaniy xatoliklar ham tahlil davomida ko‘p uchradi. Ingliz tilidagi “break the ice” iborasi ba‘zi platformalarda “muzni sindirish” tarzida so‘zma-so‘z tarjima qilinadi, holbuki bu iboraning o‘zbekcha ekvivalenti “suhbatni boshlab yuborish” yoki “sokinlikni buzish”dir. Bunday hollarda avtomatik tizim madaniy idiomatik moslikni topa olmaydi. Shu bilan birga, DeepL va ChatGPT kabi yangi avlod tizimlari kontekstual so‘rovlar yordamida to‘g‘riroq natija beradi: masalan, “The teacher told a joke to break the ice” gapini ChatGPT “O‘qituvchi muhitni yumshatish uchun hazil qildi” deb to‘g‘ri talqin etadi.

Pragmatik jihatdan, mashina tarjimalarida nutq ohangi, uslubiy niyat va ijtimoiy konnotatsiyalar ko‘pincha yo‘qoladi. Masalan, “Would you mind closing the window?” so‘rovini ko‘pchilik platformalar “Siz derazani yopasizmi?” deb tarjima qiladi, bu esa bevosita buyruq ohangida eshitiladi. Inson tarjimoni esa “Derazani yopib yuborsangiz bo‘ladimi?” kabi muloyim shaklni tanlaydi — bu esa pragmatik moslikni ta‘minlaydi.

Tavsiyalar. Tahlil natijalariga ko‘ra, o‘zbek tilida grammatik kategoriyalarning murakkabligi, erkin so‘z tartibi va kontekstga boy semantik tizim mashina tarjimasida uchun muammoli sohalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, o‘zbek tilidagi ma‘nodosh birliklar, affikslarning ko‘p funksiyaliligi, hamda kesimdagi zamon va shaxs qo‘shimchalari avtomatik tahlil tizimlari uchun murakkablik tug‘diradi. Tadqiqot natijalari asosida bir nechta amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, onlayn tarjima platformalaridan foydalanishda foydalanuvchilar uchun “post-editing” (keyingi tahrir) ko‘nikmasini shakllantirish muhim. Tarjima o‘qitish jarayonida talabalar avtomatik tarjimalarni inson tahriri orqali to‘g‘rilash mashqlarini bajarishlari kerak. Bu nafaqat tarjima sifati, balki tahliliy fikrlashni ham rivojlantiradi. Ikkinchidan, mashina tarjima tizimlarini rivojlantirishda o‘zbek tilining sintaktik va semantik korpuslarini kengaytirish, parallel matnlar bazasini boyitish zarur. Bu platformalarning neyron tarmoqlari o‘zbekcha kontekstni yaxshiroq o‘rganishiga yordam beradi. Uchinchidan, onlayn tarjimalarni tahlil qilishda faqat lingvistik jihat emas, balki sotsiopragmatik va madaniy aspektlarni ham inobatga olish lozim. Masalan, “He is my better half” iborasi “U mening yaxshi yarmi” tarzida emas, “U mening turmush o‘rtog‘im” shaklida talqin qilinishi kerakligini o‘rgatish foydalidir.

Yana bir muhim tavsiya — universitetlarda tarjima texnologiyalari faniga onlayn platformalar bilan ishlash bo‘yicha amaliy modul kiritish. Bu modulda talabalar turli tizimlarda bir xil matnni tarjima qilib, xatolik tahlilini bajarishadi, natijalarni qiyoslashadi va o‘z xulosalarini chiqarishadi. Natijada, ular mashina tarjimasining imkoniyatlari va cheklovlarini empirik ravishda tushunadi. Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ChatGPT va DeepL kabi zamonaviy tizimlar pragmatik moslikni yaxshiroq saqlasa-da, rasmiy hujjatlar, ilmiy matnlar yoki texnik terminologiyada ba‘zan aniqlikdan chetga chiqadi. Shu sababli, ilmiy yoki huquqiy tarjimalarda inson nazorati doimo zarur. Masalan, “liability clause” iborasini ChatGPT “javobgarlik bandi” deb to‘g‘ri tarjima qiladi, biroq ba‘zi hollarda “majburiyat sharti” kabi yumshoqroq variantni tanlaydi — bu esa huquqiy ma‘noda aniqlikni buzadi.

Xulosa qilib aytganda, onlayn tarjima platformalarining roli tarjimonlik amaliyotida yildan-yilga ortib bormoqda, biroq ularni to‘liq ishonchli vosita sifatida emas, balki yordamchi manba sifatida baholash maqsadga muvofiq. Tarjimonlar va tilshunoslar uchun asosiy vazifa — mashina tarjimasidagi g‘alizliklarni to‘g‘ri aniqlash, ularni tipologik jihatdan tasniflash va har bir platformaning zaif tomonlarini kompensatsiya qiluvchi metodik yondashuvlarni ishlab chiqishdir.

Xulosa

Onlayn tarjima platformalari zamonaviy kommunikatsiya va ta‘lim jarayonlarining ajralmas qismiga aylangan bo‘lsa-da, ularning natijalari hali ham inson tarjimonining tahliliy tafakkuri va madaniy sezgirligini to‘liq almashtira olmaydi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, Google Translate, DeepL, ChatGPT va Reverso kabi

platformalar semantik va grammatik jihatdan ancha takomillashgan bo'lsa-da, ularning pragmatik va madaniy moslikni ta'minlashdagi imkoniyatlari cheklangan. Eng ko'p uchraydigan xatoliklar polisemiya, idiomatik ifodalar, madaniy konnotatsiyalar hamda so'z tartibi bilan bog'liq bo'ldi.

O'zbek tili morfologik jihatdan boy, sintaktik jihatdan erkin til bo'lgani sababli mashina tarjima tizimlari uchun alohida murakkablik tug'diradi. Shuning uchun avtomatik tarjima tizimlarini o'zbek tilining korpus bazasi bilan boyitish, neyron tarmoq modellarini lokal lingvistik xususiyatlarga moslashtirish zarur. Shu bilan birga, tarjima ta'limida onlayn platformalardan amaliy vosita sifatida foydalanish, lekin ularning natijalarini inson tahriri orqali qayta ishlash ("post-editing") ko'nikmasini shakllantirish muhim pedagogik yo'nalish hisoblanadi.

Tadqiqot shuni isbotladiki, avtomatik tarjima tizimlari nafaqat lingvistik, balki sotsiopragmatik nuqtai nazardan ham tahlil qilinishi kerak. Chunki tarjima bu — nafaqat so'z o'girish, balki madaniyatlararo aloqa vositasi hamdir. Shuning uchun kelajakda mashina tarjimasi algoritmlarini nafaqat matnning struktur jihatini, balki uning ijtimoiy, madaniy, va kommunikativ funksiyalarini anglaydigan darajaga olib chiqish eng dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Ushbu tadqiqot natijalari tarjima nazariyasi, sun'iy intellekt lingvistikasini rivojlantirish hamda tarjimonlar tayyorlash metodikasida yangi istiqbollarni ochadi. Olingan xulosalar asosida onlayn tarjima platformalari uchun milliy til korpuslariga asoslangan yaxshilangan model ishlab chiqish, tarjimonlar uchun tahliliy-amaliy mashg'ulotlar tizimini yaratish va mashina tarjima natijalarini ilmiy baholash metodikasini takomillashtirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nida, E. A., & Taber, C. R. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E. J. Brill, 1969.
2. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall, 1988.
3. Reiss, K., & Vermeer, H. J. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer, 1984.
4. Venuti, L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge, 1995.
5. Koehn, P. *Statistical Machine Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
6. Vaswani, A., et al. "Attention Is All You Need." *Advances in Neural Information Processing Systems*, 2017.
7. Hutchins, J., & Somers, H. *An Introduction to Machine Translation*. London: Academic Press, 1992.

8. Wong, D., & Hasan, T. "Error Analysis in Neural Machine Translation: Contextual and Cultural Inaccuracies." *Computational Linguistics Review*, 2021.
9. Nord, C. *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Amsterdam: Rodopi, 1991.
10. Boqieva, G. H. *Tarjima nazariyasi va amaliyoti asoslari*. Toshkent: UzSWLU nashriyoti, 2020.
11. Dadaboyev, B. B. *Tarjima jarayonida pragmatik moslashuv masalalari*. Toshkent: Fan, 2018.
12. Karimov, I. *Til va madaniyat o'zaro munosabatlari*. Toshkent: Ma'naviyat, 2019.